

GEORG G. IGGERS

Megjegyzések F. R. Ankersmit „*Historismus. Szintézis-kísérlet*” című írásához*

Igen gondolatébresztőnek találok ezt az írást. Historiográfiai és elméleti jellegű kifogásaim is vannak vele szemben, bár végeredményben Ankersmit és én – amit én érvelése következtetlenségei számlájára írok – egy egymástól nem túl távoli álláspontra jutunk. A vita előmozdítása érdekében a különbségeket mindenütt hangsúlyozni fogom.

Ellenvetéseim sorában első helyen az az éles distinkció áll, melyet Ankersmit a felvilágosodás kori történetírás és a historizmus közé tesz. Végül ő maga is elismeri a kettő közötti közeli rokonságot. Elfogadhatónak tartom azt a meghatározását, hogy „a historizmus szerint egy dolog természete annak történetében rejlik”. Nem szabad azonban felszínes módon elfogadnunk azokat a kijelentéseket, melyeket a historisták és a historizmusról író szerzők – mint Friedrich Meinecke¹ és Jörn Rüsen² – tettek a felvilágosodásról és a historizmusról. Közelebbről is meg kell vizsgálnunk azokat a konkrét módokat, melyekkel mindkét irányzat reprezentánsai a történelmet írták. Ankersmit szerint a felvilágosodás kori történetírás és a historizmus közötti alapvető különbség az előbbi ontológiai realizmusában és e realizmusnak az utóbbi általi elutasításában áll. Az aufklärista történetírás „modelljéül – mint olvassuk – az igaz állítás szolgált”. Az állításon alapuló ontológia tartalmaz egy subjektumot – mint Gibbon *Római Birodalma* –, ami hosszú időn át többé-kevésbé ugyanolyan marad, míg bizonyos, esszenciálisan rajta kívülről származó tulajdonságokat magáévá tesz vagy elveszít. A változás sohasem szubsztanciális, magyarázata pedig a kívülről létező „okági nyelv segítségével” lehetséges. A Római Birodalom így maradt szubsztanciálisan változatlan a kezdettől a végig, amikor is saját súlya alatt roskadt össze. Gibbon változatlan szubsztanciáról vallott nézeteire vall Ankersmit szerint az, „ahogy elbogatellizálja (...) Romulus Augustulus Kr. u. 476. évi lemondatásának jelentőségét”, de Gibbon mellett itt említhetnénk Henri Pirenne-t³ is, aki felismerte, hogy a birodalmi intézmények és mítoszok vígan éltek tovább Európában az úgynevezett középkorban, a bizánci világban pedig még azon is túl. Valójában „kereszténység és barbárság”,⁴ e két erő, melyek Gibbon szerint a Birodalom bukásához vezettek, nem annyira külső okoknak tetszenek – ahogy azt Ankersmit véli –, mint inkább olyan elemeknek, melyek magának a Birodalomnak a szubsztanciájába beépülve formálták át azt. A historizmus – Ankersmit szerint – ezzel szemben a subjektum historizálása irányába hatott. Ez az elmélet esetében akár igaz is lehetne, de a történetírói gyakorlatot tekintve aligha. Bennem azonnal Ranke – akit a historizmus apostolának szokás tekinteni – nevezetes írásának, *A nagyhatalmak*-nak az erősen mechanikus

* A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Iggers, Georg G.: Comments on F. R. Ankersmit's Paper, „Historicism: An Attempt at Synthesis”. *History and Theory*, 34. October, 1995. 162–167.

¹ Meinecke, Friedrich: Die Entstehung des Historismus. In: *Werke*. Band 3. München, 1959.

² Vö. Rüsen, Jörn: Grundzüge einer Historik. I–III. Göttingen, 1983–1989.; Rüsen, Jörn: Konfigurationen des Historismus. Frankfurt-am-Main, 1993. (a továbbiakban: Rüsen 1993.), illetve: Jaeger, Friedrich–Rüsen, Jörn: *Geschichte des Historismus*. München, 1992.

³ Pirenne, Henri: *A History of Europe: From the Invasions to the XVIth Century*. New York, 1939.

⁴ Gibbon, Edward: *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Vol. 3. New York, é.n., 865.

jellege ötlük fel, mely Ranke összes államtörténeti művének minden kellékét felvonultatja, a külügyek elsődlegességének erőteljes hangsúlyozásától a hatalmi egyensúly kulcsszerepéig. Az államok szubsztanciák – Ranke a személyiségekkel és „Isten gondolataival”⁵ állítja egy sorba őket –, melyek a történelem folyamán megőrzik identitásukat, még ha – mint Gibbon *Római Birodalma* – változásokon mennek is keresztül. Ráadásul Ranke nagy történeti műveinek legalább annyira nincs kezdete és vége, mint Gibbon *Decline*-jának.

A választóvonal Gibbon és Ranke, vagy ahogy Ankersmit mondja, a felvilágosodás és a historizmus között sokkal kevésbé határozott, mint állítja. Droysennek a porosz politikáról írt történeti műve arra mutat, hogy a történeti entitások – adott esetben a Hohenzollern-dinasztia – a távoli múlttól a jelenig intaktak maradhatnak. Megintcsak nem szabad, hogy félrevezessenek minket a historista kritikusok azzal, ahogy saját pozíciójukat a felvilágosodáséttól megkülönböztetik. A historizmus állítólag úgy akarta elfogadni a múltat, ahogy van, elismerve – Ranke szavaival –, hogy „minden korszak egyformán közel van Istenhez”,⁶ és felhagyva az erkölcsi ítélkezéssel. Am valójában – miként azt az egész német iskola demonstrálja – a 19. századi jelen nézeteit és értékeit vetítették vissza a középkori múltba. A felvilágosodás és a historizmus közti különbség inkább politikai jellegű, mintsem az alapokat érintő, mivel Rankéval – ahogy korábban Edmund Burke-vel – együtt hittem a múlt elfogulatlan tanulmányozásának a jelen intézményeit erősítő voltában.⁷

Egy másik, a historizmus és a felvilágosodás közé Meinecke, Rüsen és Muhlack⁸ által húzott választóvonal, melyet Ankersmit is átvesz, a retorika szerepéhez kapcsolódik, mely állítólag azért volt lényegi az aufklärista történetírásban, mert – Ankersmit szavaival – megkísérelt elszámolni „a történelmi változás folyamataival, (...) melyek hatékonyan dactoltak az állítás ontológiai paramétereivel”. A historizmus, Ankersmit szerint, felszabadította a történetírást az állítás ontológiájának jármából, és így arra is képes volt, hogy a retorikától is megszabadítsa. Am valójában – mint láttuk – a historizmus épp annyira elkötelezett volt az állítás ontológiája iránt, mint az aufklärista történetírás, és nem volt kevésbé retorikus sem. Az *Entrhetorisierung*⁹ und *Versachlichung*, amiről Rüsen beszél, a 19. századi akadémiai történészek azon törekvéséhez kötődik, hogy a történelmet szigorú tudománnyá alakítsák, illetve egyfajta, a tudomány számára megfelelő nyelvet találjanak, ami inkább tényszerű, semmint retorikus. Valójában azonban a 19. századi historista hagyomány összes kiemelkedő szerzője, Rankétól Mommsenig, kifejezetten és tudatosan élt egy olyan diskurzussal, ami az irodalmi és tudományos minőséget ötvözte; kultúrált közegnek kívántak megfelelni, ami eltért ugyan, de nem különbözött végtelenen a Gibbon által megcélzott közönségtől. Csupán a kései 19., illetve 20. századi egyetemek relatíve partvonalon kívülre szorult, specializált történészei – akik más, marginális helyzetű specialistáknak írtak – közelítették meg a retorika kiiktatásának célját. A felvilágosodás kori történészekben és a historistákban sok volt a közös vonás. Osztottak abban a nézetben, hogy a történelmet alapvetően a kontinuitás és a linearitás jellemzi. Anélkül, hogy a fejlődés eszméjét magukévá tették volna, meg voltak győződve (Rankéval együtt) a modern kultúra szilárdságá-

⁵ Vö. Ranke, Leopold von: Das politische Gespräch. In: Uő.: Sämtliche Werke. Vol. 49–50. Leipzig, 1881–1890., 329.

⁶ Ranke, Leopold von: Über die Epochen der Neueren Geschichte: Historisch-kritische Ausgabe. In: Scheider, Theodor–Berding, Helmut (Hg.): Aus Werk und Nachlass. Vol. II. München, 1971. 59–60.

⁷ Ranke, Leopold von: Über die Verwandtschaft und den Unterschied der Historie und der Politik. Angolul: Uő.: On the Relation and Distinction Between History and Politics. In: Uő.: The Secret of World History: Selected Writings in the Art and Science of History. Ed.: Roger Wines. New York, 1981. 105–117.

⁸ Muhlack, Ulrich: Geschichtswissenschaft im Humanismus und in der Aufklärung: Die Vorgeschichte des Historismus. München, 1991.

⁹ Vö. Rüsen 1993. 64–69.

ról, és – Rankéhoz hasonlóan – amellet érveltek, hogy a végső pillanatban nem minden korszak áll egyformán közel Istenhez, mivel az Európán kívüli népeknek (mint a kínaiaknak és indiaiaknak) nem történelmük, csak egyfajta „természetes történetük” van.¹⁰ Osztoztak abban a hitben, hogy a történelmet férfiak csinálják – ezalatt itt a kiemelkedő személyiségekre kell gondolnunk –, és műveiket kulturális értéknek, *Bildungsgut*nak tekintették, amit egy kulturális elit számára kívántak hozzáférhetővé tenni.

Végül pedig, mindannyian ragaszkodtak az objektivitás egy bizonyos formájához. A historisták nagyrészt egyetértettek azzal, amit Ankersmit az állítás ontológiájának hív, mégpedig az aufklériszták történelemszékénél kevesebb fenntartással. Ankersmit a historizmus úgymond reakciós oldalát fedezi fel abban „a törekvés[ében], hogy a történetírást retorikamentesítse”, és hogy „esztétikai dimenzióit a pusztá bemutatás igényeire szorítsa vissza”. Ranke és Fustel de Coulanges is azt vallották, hogy a történészek képesek elnyomni szubjektivitásukat, ha úgy, hogy maga a történelem szólaljon meg rajtuk keresztül – ekképpen objektív módon. Ehhez az állításhoz hasonlólt nem találunk sem Gibbonnál, sem más felvilágosodás kori szerzőnél, akik mindig is központi jelentőséget tulajdonítottak az esztétikumnak, vagy maguk is hangsúlyozták – mint Chladenius és Gatterer – a történelmi tudás perspektivikus jellegét. Droysen felismerte, hogy minden tudás történelmileg meghatározott, ám ugyanakkor arról is meg volt győződve, hogy alapvető harmónia áll fenn szubjektum és objektum között, ami szilárd történelmi tudást tesz lehetővé.¹¹ A történelemben a koherenciát a „történelmi eszme”¹² biztosítja, egy olyan fogalom, melyről Ankersmit meglepő módon úgy ír, mint „a legtermékenyebb fogalom[ról], mely a történelmetörténelemben valaha született”. Valójában e gyümölcsöző eszme egy olyasféle metafizikai alapvetést csempészett vissza, ami az állítás ontológiájához mérhető.

E ponton veti fel Ankersmit historizmus és narratívizmus kapcsolatának kérdését. Felismeri, hogy a problémák egyszerre jelentkeznek a historizmus mint a történelmi tudás elmélete, és a historizmus mint a történetírás gyakorlata terén. Mihelyst elvesztik hitelüket azok a metafizikai előfeltevések, melyekre a historisták történetírói gyakorlatukat alapozták, a történelemből eltűnik a koherencia, és az szilánkjaira hullik szét. Ez az a kritikus pont – jegyzi meg Ankersmit –, ahol eldönthetjük, mennyiben egyezik, illetve különbözik a historizmus és a kortárs narratívizmus. Mindkettő egyetért abban, hogy a történész feladata az, hogy a koherenciát (*Zusammenhang*) meglássa a múltban. Ám míg a historisták a történelmi eszmét tekintették a múltban magában jelen lévő entelekheianak, amire a történészek nyelvíleg kell reflektálnia, addig a narrativisták nem hiszik, hogy a történelmi nyelv valamiféle koherenciára reflektálna, hanem csupán maga ad koherenciát a múltnak. „Nincs harmadik lehetőség – írja Ankersmit –, a koherencia vagy a valóságból ered, vagy a nyelvből fakad, melyen beszélünk róla.” „Egyszóval – folytatja – a narratívizmus (...) olyan historizmus, melyet megfosztottak összes metafizikus vadhajtásától, és a felvilágosodás kori szubsztancializmus mindazon utolsó maradványaitól, melyeket (...) Humboldt és Ranke (...) még megőriztek a történelmi eszme fogalmában.” A narrativisták szerint – állítja Ankersmit – „a szubsztancia olyan nyelvi dolog, mely mindazon ontológiai követelmé-

¹⁰ Ranke, Leopold von: On the Character of Historical Science. In: Ranke, Leopold von: The Theory and Practice of History. Eds.: Iggers, Georg G.–Moltke, Konrad von. Indianapolis, 1973. (a továbbiakban: Ranke 1973.) 46.

¹¹ Iggers, Georg G.: The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present. Middletown, Conn., 1968. 112. (Magyarul: Iggers, Georg G.: A német historizmus. A német történetfelfogás Herdertől napjainkig. Fordította: Telegdy Bernát, Gunst Péter. Budapest, 1988. 173.)

¹² Humboldt, Wilhelm von: On the Historian's Task. In: Ranke 1973. 5–23. (Magyarul: Humboldt, Wilhelm von: A történetíró feladatáról. In: Wilhelm von Humboldt válogatott írásai. Fordította: Rajnai László. Jegyzetek és utószó: Telegdi Zsigmond. Budapest, 1985. 117–150.)

nyeknek megfelel, ami csak egy dologgal szemben támasztható”. Ankersmit szerint a narratív koherencia alapja a nyelv metaforikus funkciója.

Számomra azonban a nyelv és a dolgok közti kapcsolat ennél problematikusabbnak tűnik. Meggyőzőnek találok Ankersmit érvelését a metaforák történetírásban játszott szerepéről. A múltat nyilvánvalóan nem lehet közvetlenül megragadni, és egyetértek Ankersmittal abban, hogy a metaforák valóban hatékony eszközt jelenthetnek a történelmi megértésben. Ám a metaforák és elméletek ahhoz, hogy a megértés eszközei legyenek, igénylik valamiféle, a tudás tárgyát képező realitás előfeltételezését, még ha a kognitív folyamat összetett és közvetített is. Miért kellene hát egyik vagy másik, Ankersmit által kínált alternatívát elfogadnunk? Nem épp olyan szoros-e nyelv és valóság összefonódása, hogy alig különböztethető meg elmélet és realitás természettudományokban tapasztalt viszonyától, amint arra épp Ankersmit mutat rá? Valójában az elméleteknek van bizonyos metaforikus minőségük, és a metaforáknak is vannak elméleti aspektusai. Nem értem azonban, hogy – bár a metaforák megkerülhetetlenek – miért kellene nekünk a legkockázatosabb metaforát választanunk? Ezzel a történelmet teljes mértékben a poétikára redukálnánk; és bár a poétika elválaszthatatlan alkateleme minden történelmi diskurzusnak, mégsem a történelem teljessége.

Ankersmit szerint az új kulturalista történetírás (*new cultural history*) jelenti a historizmus azon formáját, mely a legtokéletesebben illeszkedik korunk szellemi állapotához. Ez – a „kicsi és jelentéktelen részletek” iránti nagyfokú érdeklődéssel – már nem a korábbi történelmi diskurzust uraló kontextusok, nagy társadalmi formációk vagy folyamatok fogalmiban gondolkodik. Azzal, hogy kiszabadította magát a koherencia fogalomköréből – érvel Ankersmit –, immár olyan direkt és közvetlen módon közelíthet a múlthoz, melyre a historisták sikertelenül törekedtek. „Immáron épp oly közvetlen módon találkozunk a múlttal – írja –, mint az antropológusok az idegen kultúrákkal.” Ezáltal egy olyan történetírás lehetősége teremődik meg, amely mentes az ideológiai előfeltevésektől. „[A] történetírás új válfajai – folytatja – lemondanak elődeik minden ideológiai és emancipációs törekvéséről”, köztük a történelmi identitás meghatározásának céljáról. Úgy tűnik tehát, hogy számára a történelem a szubjektivizmus csapdájának veszélye nélkül nyert új objektivitást. Ankersmit így kíván visszatérni egy olyan valósághoz, ami mentes minden filozófiai és ideológiai előfeltevéstől. Írása egy jóval terjedelmesebb, kiadatlan változata szerint célja az, hogy „áthidalja a nyelv (avagy a gondolkodás) és a valóság közti szakadékot”, illetve hogy „direkt és közvetlen kapcsolatot [teremt] a valósággal”, így mozdulva el „a nyelvtől a tapasztalat felé”.¹³

Ez az új realizmus azonban elsiklik afelett, hogy mennyire politikus és nyíltan emancipatorikus az az új kulturalista történetírás, melyet Ankersmit oly sokra tart, ahogy afelett is, hogy milyen központi szerepet tölt be benne az identitás keresése. (Olyan, egymástól igen távoli szerzőkről beszélek itt, mint Carlo Ginzburg, Hans Medick és Natalie Davis.) Ankersmit újfent a régebbi historizmus – vagy mondhatjuk úgy is, hogy a meghaladni kívánt tökéletes objektivizmus – hibájába esik azzal, hogy miközben újra felfedezi ennek nagyfokú elkötelezettségét a történelmi kutatás szubjektumának közvetlensége iránt, aközben szemet huny afelett, hogy az milyen mértékben vetíti rá ideológiai előfeltevéseit e szubjektumra. Az új kulturalista történetírás, melyre Ankersmit itt gondol, annak a mindennapi életnek a jelenségei iránt tanúsít érdeklődést, melyet korábban igen sokáig neglignáltak. Ez tehát a régiek mellé új perspektívákat nyit anélkül, hogy az előbbieket hatályon kívül helyezné. Ám a kultúra geertz-i „sűrű leírással”¹⁴ való értelmezése – ami Ankersmit

¹³ Ankersmit, F. R.: *The Dialectics of Historical Writing since the Enlightenment*. (kézirat)

¹⁴ Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York, 1973. (Magyarul: Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Válogatta: Niedermüller Péter. Fordította: Andor Eszter et al. Budapest, 2001.²)

szeme előtt lebeg – sem tud több koherenciát és jelentést nyújtani számunkra, mint a források közt alámerülő Ranke és Droysen. Az utóbbi idők összes mikrotörténeti és történeti antropológiai műve – gondolok itt Geertz, Sahlins,¹⁵ Bourdieu,¹⁶ Ginzburg,¹⁷ Sabeau,¹⁸ Medick,¹⁹ Darnton²⁰ és mások írásaira – tudatosan vagy tudattalanul, olyan kulturális koherenciát tételeznek, mely az általuk megfigyelt „kis, jelentéktelen részleteknek” értelmet ad. Sokuk összekötötte ezt valamilyen politikai programmal, legyen az kommunarista, populista vagy feminista. És a mikrovilágokat csaknem mindenütt olyan makrotörténeti erők kontextusában ábrázolták, melyek úgymond a – friuli,²¹ netán montailleu-i²² – népi kultúra szétzúzására törekedtek.

Talán becsületesebb lenne tudomásul venni, hogy nem létezik történetírás, ami megkerülhetné az ideológiai perspektíva korlátjait, de maga a perspektíva – épp azért, mert az, ami – új kérdéseket is támaszt, melyek a történelmi valóságba való újszerű bepillantásra adnak módot. Minden belátás a múltról nyilvánvalóan metaforákkal élő nyelvi, ám nem önkényes konstrukció. Végső soron Weberrel értek egyet, aki szerint a történelem *Wirklichkeitswissenschaft* [valóságtudomány], ám ehhez a valósághoz nehéz hozzáférni, az komplex módszertani stratégiát igényel. Ankersmit Gibbonról és Tocqueville-ről szóló, még nem közölt írásában maga jut erre a következtetésre: „Az iróniát paradoxonná alakító Tocqueville magának a történelmi valóságnak a visszatéréséért emel szót. Ily módon Tocqueville írásai érdemesek mindazon történészek és teoretikusok figyelmére, akik őszintén vissza kívánnak térni a valósághoz és az igazsághoz az utóbbi évtizedek minden textualizmusa, narrativizmusa és dekonstruktivizmusa után, anélkül azonban e tradíciók számos értékes eredményéről megfeledkeznek, és anélkül, hogy elcsábítaná őket az igazság, a tudás és a történeti realitás naiv fogalmainak valaminő reakciós restaurációja.”²³

Ebben tökéletesen egyetértünk.

¹⁵ Sahlins, Marshall: *Islands of History*. Chicago, 1985.

¹⁶ Lásd például: Bourdieu, Pierre: *Critical Perspectives*. Eds. Calhoun, Craig et al. Chicago, 1993.

¹⁷ Ginzburg, Carlo: *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. New York, 1982. (Magyarul: Ginzburg, Carlo: *A sajt és a kukacok*. Egy XVI. századi molnár világképe. Fordította: Galamb György János. Budapest, 1991.) (a továbbiakban: Ginzburg)

¹⁸ Sabeau, David W.: *Power in the Blood: Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Germany*. New York, 1984.; Sabeau, David W.: *Property, Production, and Family in Neckerhausen, 1700–1870*. Cambridge, 1990.

¹⁹ Medick, Hans: *Leben und Überleben in Laichingen 1650i1900*. Göttingen, 1995.

²⁰ Darnton, Robert: *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. New York, 1984. (Magyarul: Darnton, Robert: *Lúdanyó meséi*. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből. Fordította: Merényi Ágnes. Budapest, 1987.)

²¹ Ginzburg idézett műve.

²² Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Montailleu: The Promised Land of Error*. New York, 1979. (Magyarul: Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Montailleu, egy okszitán falu életrajza (1294–1324)*. Fordította: Jászay Gabriella. Budapest, 1997.)

²³ Ankersmit, F. R.: *Gibbon and de Tocqueville: A Comparison*. (kézirat)